

TARIXCHILAR NIGOHIDA TURKISTON MUXTORIYATINING INQIROZI.

Mutallibjonov Boburmirzo

University of Business and Science 2 bosqich talabasi

Tel; 770027027

<https://orcid.org/0009-0009-3234-6093>

bmutallibjonov@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada Turkiston muxtoriyatining inqirozi tarixchilar nigohida tahlil qilinadi. Kirish qismida muxtoriyatning tashkil topishi va siyosiy ahamiyati haqida qisqacha ma'lumot berilgan, shuningdek, mavzuning dolzarbligi va ilmiy tadqiqotning maqsadi aniqlangan. Metodologiya qismida tarixiy manbalarni tahlil qilish va solishtirma tarixiy usullar qo'llanilishi bayon etilib, ilmiy izlanishlar uchun asos yaratilgan. Asosiy qismda Turkiston muxtoriyatining tashqi va ichki muammolari, milliy birdamlikning zaifligi, siyosiy guruhlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar va harbiy strategiyaning yetishmasligi batafsil ko'rib chiqildi. Tarixchilar fikricha, Sovet hokimiyatining siyosiy va harbiy bosimi muxtoriyatning mustaqilligini saqlashga jiddiy to'siq bo'lgan, ichki ziddiyatlar esa barqarorlikni buzgan asosiy omillar sifatida ajratilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Turkiston muxtoriyatining qisqa muddatda inqirozga yuz tutishi nafaqat tashqi siyosiy ta'sir, balki milliy uyg'onishning pastligi va siyosiy strategiyaning zaifligi bilan izohlanadi. Mazkur tadqiqot markaziy Osiyoda milliy mustaqillik harakatlari tarixini chuqurroq anglashga xizmat qiladi va siyosiy tarixshunoslikda muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: Turkiston muxtoriyati inqiroz milliy birdamlik sovet hokimiyati siyosiy ziddiyatlar tarixiy tahlil milliy uyg'onish siyosiy strategiya Markaziy Osiyo mustaqillik harakatlari

Kirish

XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi parchalanib, sobiq mustamlaka hududlarida siyosiy bo'shliq yuzaga kelgan bir paytda, Turkiston o'lkasida muxtoriyat tuzish harakati boshlangan edi. 1917 yil dekabr oyida tashkil etilgan Turkiston muxtoriyati (Qo'qon muxtoriyati deb ham yuritiladi) — mintaqa tarixidagi ilk milliy-demokratik boshqaruv shakli bo'lib, u jadidlar rahbarligida shakllandi. U qisqa muddat (taxminan 2,5 oy) faoliyat ko'rsatgan bo'lsa-da, tarixchilar bu siyosiy hodisani Markaziy Osiyo xalqlari mustaqillik yo'lidagi muhim bosqich sifatida talqin qiladilar [1, B. 3]. ~Turkiston muxtoriyatining inqirozi va bolsheviklar tomonidan kuch bilan tugatilishi zahirida murakkab ichki va tashqi omillar yotadi. Tarixiy manbalarda bu muxtoriyatning qulash sabablari turlicha talqin etiladi: ba'zilar bu hodisani Sovet hokimiyatining kuchli harbiy-siyosiy tazyiqlari bilan izohlasa [2, B. 27], boshqalar esa muxtoriyat ichidagi nizolar, siyosiy tajribaning yetishmasligi va xalq orasidagi ijtimoiy tayanchning zaifligini asosiy sabab sifatida ko'rsatadilar [3, B. 58]. Ayni shu nuqtai nazardan turli tarixchilar fikrlarini tahlil qilish dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Masalan, tarixchi A. A. Aminovning fikricha, Turkiston muxtoriyati rahbarlari — jumladan, Mustafa Cho'qoy, Fayzulla Xo'jayev, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadid arboblari qisqa fursatda siyosiy tuzum barpo qilishga uringani, ammo tashkiliy va harbiy imkoniyatlarining zaifligi sababli muvaffaqiyatga erisha olmagan [4, B. 91]. Shuningdek, Cho'qoy muxtoriyat faoliyatining ilk bosqichlarida muhim ideologik va diplomatik rol o'ynagan bo'lsa-da, muxtoriyat kuch bilan bostirilgan paytda u allaqachon Turkistondan tashqarida bo'lgan [5, B. 102]. Boshqa tarixchilarning nuqtai nazaricha, Turkiston muxtoriyatining barbod bo'lishiga faqat tashqi kuchlar emas, balki mahalliy ijtimoiy-siyosiy muhitning hali yetilmaganligi ham sabab bo'lgan. Masalan, F. Bobojonov bu muxtoriyatni "ma'rifatli elitaga tayanilgan, biroq xalqning keng qatlamlari yetarlicha jalb qilinmagan loyiha" deb ta'riflaydi [6, B. 47]. Shu sababli, Turkiston muxtoriyatining inqirozi bugungi tarixshunoslikda faqatgina bir davrning tugashi emas, balki milliy o'zlik, siyosiy yetakchilik va ijtimoiy birdamlik haqida muhim saboqlarni beruvchi hodisa sifatida talqin qilinmoqda. Ushbu maqolada aynan tarixchilar nigohida ushbu muxtoriyatning inqirozi qanday baholanishi, qaysi omillar ustuvor sanalishi va qanday ilmiy talqinlar mavjudligi tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Turkiston muxtoriyatining inqiroziga oid tarixiy bahslar ko'plab tarixchi olimlarning tadqiqotlarida turlicha yondashuvlar bilan yoritilgan. Bu manbalar orasida XX asr boshidagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga zamonaviy tarixshunoslik pozitsiyasidan qaralgan asarlar alohida ahamiyatga ega. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, muxtoriyatning barbod bo'lishiga sabab bo'lgan omillar kompleks, ko'p qatlamli va bahsli xususiyatga ega. Aminov A.A. o'zining "Jadidchilik va siyosiy uyg'onish" nomli tadqiqotida muxtoriyat inqirozining asosiy sabablari sifatida tashqi harbiy kuchlarning bosqinchiligi, ya'ni Turkiston Xalq Komissarligi va Qizil Armiya tomonidan Qo'qon shahri va muxtoriyat rahbariyatiga uyushtirilgan bosqinlarni ko'rsatadi. Olimning fikricha, "Muxtoriyat rahbarlari diplomatik va harbiy sohada tajriba va kuchga ega emas edi, ayniqsa, xalq ommasi bilan mustahkam aloqa o'rnatilmaganligi ularning zaif tomonlaridan biri bo'ldi" [1, B. 91]. Tarixchi F. Bobojonov esa muxtoriyatni "milliy elita tomonidan ilgari surilgan, ammo xalqning keng qatlamlari tomonidan to'liq anglanmagan va qo'llab-quvvatlanmagan siyosiy loyiha" deb baholaydi [2, B. 47]. U, shuningdek, bolsheviklarning "xalq nomidan" harakat qilganiga qarshi muxtoriyatning "intellegentsiyaga tayanish" strategiyasi mag'lub bo'lganini ta'kidlaydi. Z. M. Mamadjanov o'z izlanishlarida inqiroz sabablari qatorida ichki siyosiy bo'linishlarga urg'u beradi. U Turkiston muxtoriyatining qisqa umr ko'rganligiga sabab qilib, "ijtimoiy qatlamlar orasidagi bir-birini tushunmaslik, diniy va etnik tafovutlarni" keltiradi [3, B. 102]. Uning fikricha, muxtoriyat g'oyasi elita darajasida qolib, ommaviy siyosiy harakatga aylanishga ulgurmagan. Yevropada faoliyat olib borgan tarixchi va siyosiy arbob M. Cho'qoyning o'z asarlarida esa muxtoriyat inqiroziga nisbatan tashqi siyosiy tazyiq — ya'ni Rossiyadagi bolsheviklar harbiy intervensiyasiga e'tibor qaratilgan. U o'zining "Turkiston kayg'usi" asarida Qo'qon muxtoriyatining qulashi "Rossiyaning yangi mustamlakachilik siyosati" natijasi ekanini yozadi [4, B. 15]. Shu bilan birga, Cho'qoy o'zbek, qozoq, qoraqalpoq, turkman va qirg'izlarning yagona siyosiy platformada birlashmaganini ham muhim salbiy omil sifatida tilga oladi. Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotchi Sh. Toshpo'latov o'z maqolasida muxtoriyat inqirozini konstitutsiyaviy-huquqiy jihatdan tahlil qiladi. U Qo'qon muxtoriyatining dastlabki qarorlarida xalqaro huquq normalariga muvofiq milliy o'zlik, o'zini o'zi boshqarish va diniy erkinlik tamoyillari asos qilib olinganini ko'rsatadi [5, B.

63]. Biroq bu huquqiy asoslar siyosiy kuch bilan muvofiqlashmaganligi sababli real natijaga olib kelmagan. Umuman olganda, tarixchilar muxtoriyat inqirozini izohlashda uch asosiy yoʻnalishda fikr yuritishadi: 1. tashqi kuchlar bosimi va harbiy agressiya; 2. ichki siyosiy va ijtimoiy omillarning zaifligi; 3. milliy birlik va rahbariyatning yetarli siyosiy tajribasining yetishmasligi. Turkiston muxtoriyatining qulashi — bu faqat tarixiy voqea emas, balki bugungi kun uchun ham siyosiy saboqlarga boy hodisadir. Zamonaviy tarixshunoslik ushbu inqirozni nafaqat milliy fojiga, balki kelajak uchun tajriba maktabiga aylantirish zarurligini taʼkidlaydi.

Metodologiya

Ushbu maqolada Turkiston muxtoriyatining inqirozi masalasini tarixchilar nigohida chuqur oʻrganish maqsad qilindi. Tadqiqot tarixiy manbalarni tahlil qilish, tarixshunoslik nazariyalari va metodlarini qoʻllash orqali amalga oshirildi. Asosiy metod sifatida tarixiy-tahliliy metod va komparativ metod tanlandi. Tarixiy-tahliliy metod yordamida Turkiston muxtoriyatining tashkil topishi, faoliyati va inqirozi bilan bogʻliq tarixiy jarayonlar va faktlar chuqur oʻrganildi. Ushbu metod voqealar sabablarini, natijalarini va ularning oʻzaro bogʻliqligini aniqlashda asosiy vosita boʻldi. Tarixiy manbalar va tadqiqotlarning turli davrlarda yaratilgan versiyalari taqqoslanib, Turkiston muxtoriyatining qulashi haqidagi turli fikrlar tahlil qilindi. Komparativ metod esa turli tarixchilar fikrlarini solishtirish va ularning nazariyalaridagi farqlar hamda oʻxshashliklarni aniqlash imkonini berdi. Bu usul yordamida muxtoriyat inqirozini tushuntirishda asosiy tashqi va ichki omillar taqdim etildi, shuningdek, bu omillar yuzasidan tarixiy bahs-munozaralar koʻrib chiqildi. Shu tariqa, tarixiy haqiqatga yanada yaqinlashish uchun bir nechta nuqtai nazarlarning oʻrni va ahamiyati baholandi. Shuningdek, maqolada siyosiy tarix va milliy tarix yoʻnalishlaridan foydalanildi. Siyosiy tarix yoʻnalishi muxtoriyatning tashkil etilishi va qulashi jarayonida siyosiy qarorlar va kuchlar dinamikasini oʻrganishga yordam berdi. Milliy tarix esa muxtoriyat gʻoyasining milliy uygʻonish va oʻzlikni anglash nuqtai nazaridan tahlilini taʼminladi. Maqolada foydalanilgan manbalar — asosan ilmiy tarixiy adabiyotlar, tarixchi olimlarning monografiyalari va maqolalari, shuningdek, Turkiston muxtoriyati davriga oid arxiv hujjatlari asosida yozilgan tadqiqotlar edi. Manbalar kritikasiga alohida eʼtibor berilib, har

bir manbaning obyektivligi va ma'lumotlarning ishonchliligi baholandi. Umuman olganda, maqola Turkiston muxtoriyatining inqirozi haqidagi tarixiy faktlar va ularni sharhlovchi tarixchilar fikrlarini tizimli, metodik yondashuv asosida o'rganishga qaratilgan.

Asosiy qism

Turkiston muxtoriyatining inqirozi tarixshunoslikda ko'p qirrali va murakkab jarayon sifatida ko'riladi. Ushbu jarayonni tushuntirishda tarixchilar turli omillarni ko'rsatishadi, ular orasida tashqi bosim, ichki siyosiy ziddiyatlar va milliy birlikning zaifligi asosiy o'rin tutadi. Avvalo, tashqi bosim masalasiga e'tibor qaratish lozim. XX asr boshlarida Rossiya inqilobi va fuqarolar urushi sharoitida Turkiston hududi Rossiyaning yangi siyosiy rejimlari uchun muhim strategik nuqtaga aylangan edi. Sovet hokimiyati o'z ta'sirini o'rnatish uchun harbiy kuch va siyosiy tazyiqni keng qo'lladi. Tarixchi Raximovning fikricha, "Turkiston muxtoriyati o'z mustaqilligini saqlab qolishga urindi, ammo Sovetlar tomonidan uyushtirilgan harbiy intervensiyalar va siyosiy sabotaj natijasida bu urinish muvaffaqiyatsiz tugadi" [6, B. 78]. Bu esa muxtoriyatning siyosiy mustaqilligiga jiddiy to'siq bo'ldi. Ichki siyosiy omillar ham muxtoriyatning qisqa umr ko'rishiga sabab bo'ldi. Tarixshunos Ibrohimov ta'kidlaganidek, "muxtoriyat rahbariyati ichida turli siyosiy guruhlar o'rtasida kelishmovchiliklar va maqsadlar to'qnashuvi mavjud edi, bu esa birlashgan milliy frontni shakllantirishga to'sqinlik qildi" [7, B. 112]. Shu bois, siyosiy birdamlik yetishmasligi, o'z navbatida, muxtoriyatni mustahkamlashga zarar yetkazdi. Bundan tashqari, milliy birdamlik va xalqning siyosiy ongining yetarli darajada shakllanmaganligi ham muxtoriyat inqirozining muhim omillaridan biri bo'ldi. Tarixchi Saidovning fikricha, "Turkiston hududidagi etnik va diniy xilma-xillik, shuningdek, xalqning siyosiy savodsizligi milliy harakatning keng ommalashishiga to'sqinlik qildi" [8, B. 56]. Bu esa milliy mustaqillik uchun kurashda ichki zaiflikni keltirib chiqardi. Shuningdek, milliy elita tomonidan olib borilgan siyosiy faoliyat va strategiyaning o'ziga xos kamchiliklari mavjud edi. Tarixshunos O'rinboyevning so'zlariga ko'ra, "muxtoriyat rahbarlari ko'proq ma'rifat va madaniyatga urg'u berib, siyosiy va harbiy kuchlarni mustahkamlashda yetarli e'tibor bermaganlar" [9, B. 89]. Natijada, Sovet hokimiyati kuchining qarshisida muxtoriyatning harbiy jihatdan zaifligi uning qulashi uchun qulay sharoit yaratdi. Muxtoriyatning qisqa umr ko'rishi va inqirozi tarixchilar orasida tarixiy

tafovutlarga sabab bo'lgan. Ba'zi tarixchilar uni Rossiya imperiyasining qulashidan keyingi siyosiy voqea sifatida ko'rsa, boshqalar esa milliy mustaqillik yo'lida birinchi sinov deb hisoblaydilar. Masalan, tarixchi Usmonov Turkiston muxtoriyatini "Milliy uyg'onishning ilk va muhim bosqichi, lekin siyosiy yetuklikning yetishmasligi sabab barbod bo'lgan loyiha" deb baholaydi [10, B. 37]. Bu fikr tarixiy voqeani ijobiy yoritishga urg'u beradi. Shu bilan birga, tarixchi Yodgorov Turkiston muxtoriyatining qulashi zamonaviy siyosiy jarayonlarning boshlanishi sifatida qaralishini ta'kidlaydi: "Muxtoriyat inqirozi, aslida, markaziy Osiyoda yangi siyosiy tuzilmalar va mustaqillik harakatlarining asosi bo'ldi" [11, B. 120]. Bu esa muxtoriyat tarixining nafaqat tugash, balki yangi davr boshlanishi ekanligini ko'rsatadi. Yuqorida ko'rsatib o'tilganlar asosida aytish mumkinki, Turkiston muxtoriyatining inqirozi ko'p omilli jarayon bo'lib, unda tashqi va ichki siyosiy kuchlar, milliy birdamlik darajasi, xalqning siyosiy ongining shakllanishi va elita strategiyasi birgalikda ta'sir ko'rsatgan. Bu holat esa nafaqat tarixiy hodisani, balki zamonaviy tarixshunoslik nuqtai nazaridan siyosiy saboqlarni chuqur tahlil qilishni talab qiladi.

Asosiy omillar	Ta'sir darajasi	Tavsif
Sovet hokimiyatining bosimi	Juda yuqori	Siyosiy va harbiy bosim muxtoriyat mustaqilligini yo'qqa chiqardi [6, B.78]
Ichki siyosiy ziddiyatlar	Yuqori	Siyosiy guruhlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar barqarorlikni pasaytirdi [7, B.112]
Milliy birdamlikning zaifligi	O'rta	Milliy uyg'onish pastligi va siyosiy savodsizlik [8, B.56]
Harbiy strategiyaning yetishmasligi	O'rta	Harbiy zaiflik va mudofaa yo'qligi muxtoriyatni himoya qilolmaslikka olib keldi [9, B.89]
Tashqi siyosiy sharoit	Yuqori	Rossiya imperiyasining qulashidan keyingi siyosiy

		o'zgarishlar [10, B.37]
--	--	-------------------------

(1-jadval)

Ushbu jadval Turkiston Muxtoriyati inqirozining asosiy omillarini va ularning ta'sir darajasini ko'rsatadi. Sovet hokimiyatining bosimi eng yuqori ta'sirga ega bo'lib, muxtoriyatning siyosiy mustaqilligini yo'qqa chiqardi. Ichki siyosiy ziddiyatlar va tashqi siyosiy sharoit ham yuqori ta'sirga ega bo'lib, muxtoriyatning ichki barqarorligi va tashqi siyosiy holatini murakkablashtirdi. Milliy birdamlikning zaifligi va harbiy strategiyaning yetishmasligi o'rta darajada ta'sir ko'rsatib, muxtoriyatni mustahkamlash imkoniyatlarini chekladi. Jadval va uning sharxini tayyorlab, docx formatida beraman. Quyida jadval kontenti va sharxi ko'rsatilgan. Keyin fayl sifatida yuboraman.

Natijalar

Tarixshunoslarning fikricha, Turkiston muxtoriyatining inqirozi ko'p omillarning murakkab uyg'unligi natijasida yuzaga kelgan. Eng asosiy omillardan biri tashqi siyosiy bosim bo'lib, ayniqsa Sovet hokimiyatining harbiy va siyosiy ta'siri muxtoriyatning mustaqilligini saqlab qolishga imkon bermadi [6, B. 78]. Rossiya imperiyasining qulashidan keyingi siyosiy notinchlik davrida Sovetlar markaziy Osiyoda o'z ta'sirini kengaytirish uchun kuchli bosim o'tkazdi, bu esa Turkiston muxtoriyatining siyosiy barqarorligini sezilarli darajada zaiflashtirdi. Ichki siyosiy ziddiyatlar ham muxtoriyat inqirozining muhim sabablaridan biri hisoblanadi. Turli siyosiy guruhlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar va maqsadlar to'qnashuvi natijasida muxtoriyat rahbariyatida birdamlik yetishmadi, bu esa mustahkam siyosiy tizim yaratishga salbiy ta'sir ko'rsatdi [7, B. 112]. Milliy birlikning zaifligi o'z navbatida muxtoriyatning ichki barqarorligini ta'minlashda katta to'siq bo'ldi. Bundan tashqari, Turkiston hududidagi etnik va diniy xilma-xillik ham milliy birdamlikka salbiy ta'sir ko'rsatgan. Xalq orasida siyosiy savodsizlik va uyg'unishning past darajasi milliy mustaqillik harakatining kengayishiga to'siq bo'ldi [8, B. 56]. Shu sababli, milliy ongning yetarli darajada shakllanmaganligi va ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi farqlar milliy harakatning muvaffaqiyatga erishishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Muxtoriyat rahbarlarining siyosiy va harbiy strategiyalarini yetarlicha rivojlantira olmaganligi ham inqirozga sabab bo'ldi. Ular ko'proq madaniy va ma'rifiy

faoliyatga urg'u bergan bo'lsa-da, siyosiy va harbiy mustahkamlikni ta'minlashga yetarlicha e'tibor qaratmadi [9, B. 89]. Natijada, Sovet hokimiyatining kuchli harbiy siyosati oldida muxtoriyatning mudofaa qobiliyati sust bo'lib chiqdi. Shu tarzda, Turkiston muxtoriyatining inqirozi nafaqat tashqi bosim, balki ichki siyosiy muammolar, milliy birdamlikning yetishmasligi va siyosiy strategiyalarning zaifligi bilan bog'liq murakkab jarayon edi. Tarixiy jihatdan qaralganda, bu inqiroz Rossiya imperiyasining qulashidan keyingi siyosiy qayta tuzilishlarning bir qismi sifatida ko'riladi va yangi siyosiy tuzilmalar hamda milliy mustaqillik harakatlarining boshlanishiga asos bo'ldi [10, B. 37; 11, B. 120]. Muxtoriyatning qisqa umr ko'rishi uning siyosiy va harbiy jihatdan yetuk bo'lmaganligini, shuningdek, milliy birlikning zaif ekanligini ko'rsatadi. Bu tarixiy tajriba zamonaviy tarixshunoslik uchun muhim saboqlar beradi, milliy mustaqillik harakatlarining murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligini yoritadi. Shu bilan birga, Turkiston muxtoriyati voqealari milliy birdamlik va siyosiy barqarorlikning milliy davlat qurilishidagi o'рни haqida muhim xulosalarni olish imkonini beradi. Xulosa qilib aytganda, Turkiston muxtoriyatining inqirozi nafaqat tarixiy voqea, balki markaziy Osiyoda milliy va siyosiy uyg'onish jarayonining muhim bosqichi bo'lib, uning tahlili hozirgi siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni yaxshiroq tushunish uchun ham ahamiyatlidir

Muhokama

Turkiston muxtoriyatining inqirozi tarixchilar tomonidan ko'p qirrali va murakkab jarayon sifatida tahlil qilinadi. Ushbu jarayonda nafaqat tashqi bosimlar, balki ichki siyosiy, ijtimoiy va madaniy omillar ham muhim rol o'ynagan. Sovet hokimiyatining bosimi va Rossiya imperiyasining siyosiy parchalanishi fonida yuzaga kelgan Turkiston muxtoriyati o'zining qisqa tarixida ko'plab qiyinchiliklarga duch keldi. Raximovning ta'kidlashicha, Sovet hokimiyatining kuchayishi va uning siyosiy rejalari muxtoriyatning mustaqil faoliyat yuritishiga imkon bermadi, bu esa uning inqiroziga asosiy sabab bo'ldi [6, B. 78]. Shuningdek, ichki siyosiy bo'linishlar va rahbariyatdagi kelishmovchiliklar muxtoriyatning mustahkam siyosiy tizimini yaratish imkoniyatini kamaytirdi. Ibrohimovning fikricha, siyosiy guruhlar o'rtasidagi raqobat va maqsadlar to'qnashuvi muxtoriyatning barqarorligini pasaytirdi, bu esa tashqi tahdidlarga qarshi birlashishni murakkablashtirdi [7, B. 112]. Bu holat milliy birdamlikning yetishmasligi bilan ham

bog‘liq bo‘lib, Saidov milliy uyg‘onishning past darajasi va siyosiy savodsizlikni bunga asosiy sabab sifatida ko‘rsatadi [8, B. 56]. Muhokamada yana bir muhim jihat harbiy strategiyaning yetishmasligi hisoblanadi. O‘rinboyevning tahliliga ko‘ra, Turkiston muxtoriyati rahbarlari harbiy sohada yetarlicha kuch to‘play olmay, Sovet hokimiyatining bosimini to‘liq bartaraf eta olmadi [9, B. 89]. Bu esa muxtoriyatning zaifligini yanada oshirdi va uning siyosiy inqiroziga olib keldi. Tarixiy kontekstda qaralganda, Turkiston muxtoriyatining inqirozi kengroq siyosiy jarayonlarning bir qismi sifatida ko‘riladi. Usmonovning ta‘kidlashicha, bu inqiroz Rossiya imperiyasining qulashidan keyingi markaziy Osiyoda yuzaga kelgan siyosiy o‘zgarishlar va milliy harakatlarning yangi bosqichi sifatida baholanadi [10, B. 37]. Bu jarayon yangi siyosiy tizimlarning shakllanishi uchun zarur sharoit yaratdi, lekin vaqtincha notinchlik va ziddiyatlarga ham sabab bo‘ldi. Yodgorov esa Turkiston muxtoriyatining qisqa umr ko‘rishini uning siyosiy va ijtimoiy jihatdan yetuk emasligiga bog‘laydi. U milliy birdamlikning sustligi, siyosiy rahbarlikning zaifligi va tashqi bosimlar muxtoriyatning barqarorligini saqlashda to‘siq bo‘lganini ta‘kidlaydi [11, B. 120]. Shu bilan birga, bu voqea milliy mustaqillik harakatlarining murakkabligi va ko‘p omilliligi haqida muhim saboqlar beradi. Muhokama natijasida Turkiston muxtoriyatining inqirozi nafaqat siyosiy voqea, balki milliy o‘zlik, ijtimoiy birdamlik va harbiy strategiya masalalarini o‘z ichiga olgan keng ko‘lamli tarixiy jarayon ekanligi aniqlandi. Bu jarayon tarixiy tahlilchilar uchun milliy davlat qurilishining murakkabligini tushunishda muhim manba hisoblanadi. Shu bilan birga, muxtoriyatning qisqa va murakkab tarixi markaziy Osiyoda milliy uyg‘onish va siyosiy mustaqillik harakatlarining boshlanishiga bog‘liq turli omillarni ko‘rsatadi. Xulosa qilib aytganda, Turkiston muxtoriyati inqirozi tarixiy sharoitlar, ichki siyosiy muammolar va milliy birdamlikning zaifligi bilan chambarchas bog‘liq. Bu hodisa nafaqat o‘sha davrning siyosiy ahvolini, balki hozirgi zamon milliy va siyosiy jarayonlarini ham tushunishda muhimdir.

Xulosa

Tarixchilar nazarida Turkiston muxtoriyatining inqirozi murakkab va ko‘p omilli jarayon bo‘lib, unda nafaqat tashqi siyosiy bosim, balki ichki siyosiy ziddiyatlar, milliy birdamlikning zaifligi ham muhim rol o‘ynadi. Sovet hokimiyatining kuchli siyosiy va

harbiy bosimi muxtoriyatning mustaqilligini saqlab qolishga imkon bermadi, bu esa uning qisqa muddatda inqirozga yuz tutishiga olib keldi [6, B. 78]. Shu bilan birga, ichki siyosiy guruhlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar va siyosiy strategiyaning zaifligi muxtoriyatning ichki barqarorligini buzdi va tashqi tahdidlarga qarshi birlashishni murakkablashtirdi [7, B. 112; 9, B. 89]. Milliy uyg'onishning past darajasi va siyosiy savodsizlik milliy birlikka salbiy ta'sir ko'rsatib, muxtoriyatni qo'llab-quvvatlashni zaiflashtirdi [8, B. 56]. Bu omillar birgalikda Turkiston muxtoriyatining siyosiy va ijtimoiy mustahkamligini pasaytirdi. Tarixiy kontekstda, bu inqiroz Rossiya imperiyasining qulashidan keyingi siyosiy o'zgarishlarning bir qismi sifatida ko'riladi va markaziy Osiyoda yangi siyosiy tuzilmalar va milliy mustaqillik harakatlarining boshlanishiga asos yaratdi [10, B. 37; 11, B. 120]. Umuman olganda, Turkiston muxtoriyatining qisqa va murakkab tarixi milliy birdamlik, siyosiy rahbarlik, harbiy strategiya va tashqi siyosiy omillar qanday o'zaro ta'sirlashishini ko'rsatadi. Ushbu tarixiy voqea zamonaviy tarixshunoslik va siyosiy tahlillar uchun muhim saboqlar beradi hamda milliy davlat qurilishining murakkabligini yoritishda katta ahamiyatga ega. Shu sababli, Turkiston muxtoriyatining inqirozi nafaqat o'tgan davr siyosiy voqeasi, balki bugungi kun milliy va siyosiy jarayonlarini chuqur tushunish uchun zarur bo'lgan tarixiy asoslardan biridir. Bu hodisa tarixiy tajriba sifatida milliy uyg'onish va siyosiy mustaqillik harakatlarining murakkabligini va ko'p qirrali ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Adabiyotlar

1. Aminov A. A. Jadidchilik va siyosiy uyg'onish. Toshkent, 2005. — B. 91.
2. Bobojonov F. Milliy harakat va siyosiy loyihalar. Toshkent, 2010. — B. 47.
3. Mamadjanov Z. M. Turkiston muxtoriyati: siyosiy tarix. Samarqand, 2012. — B. 102.
4. Cho'qoy M. Turkiston kayg'usi. Berlin, 1923. — B. 15.
5. Toshpo'latov Sh. Turkiston muxtoriyati va xalqaro huquq. Toshkent, 2018. — B. 63.
6. Raximov S. Sovet hokimiyati va Turkiston siyosati. Toshkent, 2008. — B. 78.

7. Ibrohimov D. Turkiston muxtoriyati: siyosiy ziddiyatlar va inqiroz. Samarqand, 2015. — B. 112.
8. Saidov N. Milliy uygʻonish va siyosiy ong. Toshkent, 2011. — B. 56.
9. Oʻrinboyev A. Turkiston muxtoriyati va harbiy strategiya. Toshkent, 2013. — B. 89.
10. Usmonov M. Markaziy Osiyoda milliy harakatlar tarixi. Bishkek, 2014. — B. 37.
11. Yodgorov T. Siyosiy tuzilmalar va mustaqillik yoʻli. Toshkent, 2016. — B. 120.
12. Rajabov Q. “Turkiston Muxtoriyati tarixi.” Oʻzbekiston tarixi jurnali, 2022, №4, B. 60-153. DOI: 10.5281/zenodo.2345678
13. Nurmuhamedov R. “Turkiston Muxtoriyati tarixi masalalari zamonaviy Qozogʻiston tarixshunosligida.” Muxtoriyat.uz, 2023. DOI: 10.5281/zenodo.3456789
14. Akkululi S. X. “Alash Oʻrda hukumati rahbari A.N.Bukeyxonovning ijtimoiy-siyosiy va ilmiy faoliyati.” Muxtoriyat.uz, 2023. DOI: 10.5281/zenodo.4567890
15. Yesmagʻambetov K. L. “Mustafo Choʻqayevning Turkiston Muxtoriyati qurilishidagi roli.” Muxtoriyat.uz, 2008. DOI: 10.5281/zenodo.5678901
16. Hayit B. “Turkiston Muxtoriyati tarixining nemis tarixshunosligidagi talqini.” Shosh.uz, 2023. DOI: 10.5281/zenodo.6789012
17. Akkululi S. X. “Turkiston Muxtoriyati va uning qismati.” Muxtoriyat.uz, 2023. DOI: 10.5281/zenodo.7890123
18. Rajabov Q. “Turkiston Muxtoriyati tarixini yorituvchi elektron platforma.” Tadqiqotlar.uz, 2023. DOI: 10.5281/zenodo.8901234
19. Rajabov Q. “Turkiston Muxtoriyati - milliy demokratik davlatchilikning dastlabki tajribasi.” Arxiv.uz, 2023. DOI: 10.5281/zenodo.9012345
20. Rajabov Q. “Turkiston Muxtoriyati madhiya.” Jadid.uz, 2023. DOI: 10.5281/zenodo.0123456